

INES LUFT, *Eduard Winter zwischen Gott, Kirche und Karriere. Vom böhmischen katholischen Jugendführer zum DDR-Historiker,*

Leipziger Universitätsverlag GMBH, Leipzig 2016, 602 s., ISBN 978-3-86583-258-0

V dějinách středoevropského dějepisectví a intelektuálního světa 20. století je Eduard Winter (1896–1982) považován za osobnost velmi kontroverzní. Byl katolickým knězem, mládežnickým vůdcem, předním německým katolickým intelektuálem a církevním historikem na pražské Německé univerzitě v meziválečném Československu, stejně jako ředitelem jednoho z ústavů Heydrichovy nadace v protektorátní Praze, váženým profesorem a akademikem lidově demokratického Německa a nakonec také jedním z vydavatelů sebraných spisů významného filozofa první poloviny 19. století Bernarda Bolzana. Snad kvůli této ne zcela typické biografické a kariérní trajektorii, poměrně přesně kopírující a zrcadlící politicko-sociální zvraty v dějinách střední Evropy minulého století, vyvolává Winterovo jméno přetrvávající zájem. Tento zájem je patrně větší, než by si jinak vysloužil jen svou vědeckou pozůstalostí, přestože některé jeho odvážné interpretace vývoje náboženského myšlení v českých zemích ještě poměrně nedávno rezonovaly mezi příslušnými specialisty. Připomeňme si jeho pojetí předhusitského náboženského myšlení jako české obdoby hnutí devotio moderna a katolického osvícenství v habsburských zemích jako reformně katolického josefinismu. Kromě Winterovy autobiografie, publikované ve dvou dílech v 80. a 90. letech 20. století, nekrologů a občasných vzpomínkových textů jeho přátel dosud vycházely zájmu o „případ Winter“ vstříc jen roztříštěné poznámky ve studiích o Německé univerzitě v Praze z pera předčasně zesnulé Aleny Míškové a jejích žáků a několik kratších studií, mimo jiné také od autora této recenze. Scházela však velká monografie, která by sklenula na rozpory bohatý život do smysluplného příběhu a zasadila ho do politického, sociálního, teologického a historiografického kontextu. Nyní se pokusila tuto mezeru zaplnit Ines Luftová obsáhlou šestisetstránkovou biografií. Text, doplněný o více než padesátku většinou ještě nezveřejněných fotografií, je výsledkem dlouholetého dizertačního výzkumu, úspěšně ukončeného na teologické fakultě univerzity v Bamberku v roce 2006.

Luftová prostudovala rozsáhlý soubor archivních pramenů z 25 státních, univerzitních, vědeckých, církevních i privátních archivů v Německu, Rakousku

a České republice. Mezi nimi nechyběla nejen žádná z Winterových pozůstalostí v Praze, Berlíně a Salzburku, ale využity byly i cenné menší archivní fondy, spojené především s bývalými členy meziválečného německého katolického mládežnického hnutí Staffelstein, které Winter v meziválečné době založil. Za zmínku stojí, že autorka jako první obsáhle využila jedinečný konvolut dobových dokumentů, dopisů se vzpomínkami přátel a kolegů, který po Winterově smrti sesbíral historik českých církevních dějin K. A. Huber s neuskutečným záměrem napsat biografii svého pražského učitele. Dalo by se jistě namítnout, že bylo možné využít také pozůstalostí ještě dalších vědeckých kolegů (R. Schreiber, A. Blaschka, H. Raupach), než které byly prostudovány, a také si je možné povzdechnout, že se ke studiu v knize bohužel přehlíženého Winterova dlouhotrvajícího zájmu o českou historickou vědu nabízely významné materiály také z pozůstalostí českých historiků (Z. Kalista, F. M. Bartoš, J. Šusta). Ale buďme realističtí. Řada těchto pozůstalostí zvláště v českých archivech je nezpracovaná a obtížně přístupná. A hlavně počet možných pozůstalostí, které by přicházely v úvahu, by vzhledem k intenzitě Winterovy vědecké korespondence brzy mohl narůst do desítek. Místo nich se autorka soustředila na Winterovy publikované a rukopisné texty z pozůstalostí a na v archivech dochované ego-dokumenty, které slibovaly objasnit proměnu myšlení a osobní postoje v kritických situacích. Jednoduché to přesto nebylo. Deníky, dnes uložené na univerzitě v Salzburku a až do nedávna historikům nepřístupné, jsou z velké části napsány obtížně čitelným a dlouho již nepoužívaným stenografickým písmem. Autorka je dokázala přečíst a soudě podle poznámkového aparátu je také hojně využila. Zdá se sice, že pro období vrcholícího konfliktu s katolickou církví od druhé poloviny 30. do počátku 40. let zřejmě nebyly deníkové záznamy zvláště přínosné, hojně se však objevují při objasňování osobních postojů od konce 40. let. A to vůbec není málo. Spíše než o Winterových názorech svědčí na rozdíl od dostupných pramenů úřední provenience o složitých strategických hrách s představiteli východoněmeckého režimu, ke kterým se Winter uchýloval na krkolomné kariérní cestě mezi vědeckou elitou NDR.

Název knihy *Eduard Winter mezi bohem, církví a kariérou* naznačuje dvě základní perspektivy autorčina přístupu. Historicko-teologická perspektiva, která prostřednictvím analýzy Winterových textů sleduje historikův teologický myšlenkový vývoj a jeho vztah ke katolické církvi, se střídá s perspektivou dějin vědy, která popisuje proměny jeho vědecké kariéry. Podstatnou část textu tedy tvoří tradiční koncepce biografie, v níž je spád událostí vypravován chronologicky od zrození k smrti. Podtitul knihy upřesňuje, že Winterův životopis byl nahlížen v linii od českého katolického vůdce mládeže k východoněmeckému historikovi. Kniha se dělí do tří částí: 1896–1940 ve službě katolicismu a nacio-

nalismu; 1941–1947 ve službě nacionálnímu socialismu a nový začátek ve Vídni; 1947–1982 ve službě socialismu a komunismu. Koncepti lze rozumět následovně. Kontinuita Winterova života byla rozdělena do dvou podobně dlouhých období jakési stability, mezi nimiž se nachází období jakoby „provizorní“ či „prostřední“. První „stabilní“ období charakterizuje život ve službě a pod ochranou katolické církve až do Winterova odchodu z teologické fakulty a exkomunikace, druhým obdobím stability je život pod ochranou a ve službě komunistického režimu NDR. Kvůli této koncepci dvou stabilních období autorka ve druhé části poněkud neorganicky spojila dvě zcela odlišná sociální prostředí – prostředí ideologického monopolu nacionálního socialismu v protektorátní Praze a prostředí poválečné, do politické a ideologické plurality se pozvolna probouzející Vídně. To nepovažují za zcela šťastné. Nacistické období nebylo v daných letech Winterem vnímáno jako přechod, nýbrž jako počátek nového. A stejně tak jako počátek něčeho ještě novějšího, co přišlo s „německou“ porážkou. Již od roku 1945 se začala odvíjet kontinuita Winterova poválečného myšlení, která ho zavedla až do východního Berlína. Jako vhodná se mi nezdá ani datace „služby“ nacionálnímu socialismu. Archivní prameny jednoznačně ukazují, že úsilí aktivně se zapojit do budování Velkoněmecka začínala již někdy v letech 1938/1939 a ne až s přechodem z teologické fakulty na fakultu filozofickou. Vyhocení konfliktu s katolickou církví, kterým vrcholil právě odchodem z teologie, byl více méně přímým důsledkem politicko-kulturního zlomu těchto let.

V každé ze tří částí autorka podrobně analyzuje Winterův teologický myšlenkový vývoj a líčí akademickou a vědeckou kariéru. Každá část popisuje také soukromý život a veřejnou činnost. Právě angažovanost ve veřejném prostoru vypovídá o míře jeho loajality vůči politickému režimu a nejen po roce 1940 byla dobrým základem kariérního úspěchu. Ines Luftová například objevně spojuje Winterovo angažmá ve prospěch režimu SED k výchově socialistického člověka instrumentalizovaného rituálu iniciace mládeže (tzv. „Jugendweihe“) s prosazením se v Berlínské akademii věd v polovině 50. let. V první části knihy se věnuje především popisu vzniku, organizace a programu Staffelsteinu, ale neopomíjí ani jeho aktivity v katolické církvi v meziválečném Československu (například celostátní katolický sjezd v Praze). Ve druhé a třetí části, kdy již Staffelstein neexistoval, autorka obrací pozornost k otázce Winterova působení ve státních, stranických a veřejných organizacích nacionálněsocialistického a komunistického režimu. Bez odpovědi tak nezůstala ani otázka po míře Winterovy spolupráce s tajnými policiemi a bezpečnostními službami v Hitlerově státě a v NDR. Zatímco z dřívějších studií již víme, jak vypadala Winterova spolupráce s bezpečnostní službou SS (SD) a RSHA, nově autorka doložila, že v případě spolupráce se Stasi je třeba místo o spolupráci hovořit naopak o tom, že Winter byl navzdor

ry vysokým státním oceněním obtížně čitelným objektem trvalého policejního zájmu východoněmeckého režimu. Pasáže o soukromém životě pak umožňují nahlédnout do dosud neznámého světa. Z Winterova stínu povystoupila manželka a dlouholetá spolupracovnice Maria, rozená Kögl. Maria pocházela z rakouského Maurachu am Achensee, kde se s ní Winter seznámil již během studií v Innsbrucku. Tam Winter po nuceném odchodu z Československa našel rakouský domov a poklidné útočiště v letních měsících, kdy obvykle opouštěl ruch hlavního města NDR. Velmi taktně a opět především s ohledem na zkoumání vztahu osobně prožívaného náboženství popsala autorka i Winterovo úmrtí a pohřeb na hřbitově v Berlíně-Pankowě.

Hlavním tématem studie však není akademická a vědecká kariéra v Praze, Vídni, Halle a Berlíně. Teologicko-historická perspektiva je pro autorku stěžejní, protože jejím prostřednictvím se snaží zodpovědět otázku, co utvářelo kontinuitu ve Winterově zdánlivě diskontinuitním životě. Odpověď hledá prostřednictvím textové analýzy ve Winterově pojetí náboženské víry a církve. Nejprve a s největší intenzitou tak činí právě u textů z období působení v mládežnickém hnutí Staffelstein a na Teologické fakultě Německé univerzity v Praze. Dospívá k závěru, že nacionalismus postupně vytlačoval z křesťanského poselství původně křesťanské pojmy lásky, oběti a věrnosti. Kromě toho sleduje také zrod Winterova osobitého chápání pojmu církve, který byl východiskem v průběhu let stále komplikovanějšího vztahu k římskokatolické církvi. Stranou této analýzy nezůstávají ani odborné historické texty. Při analýze Winterova náboženského myšlení v pozdějších obdobích po roce 1940 se dokonce stávají hlavním pramenem autorčina zkoumání. Metodologickou pochybnost, vyplývající z otázky, zda odborné historické texty z církevních dějin a dějin náboženského myšlení od raného humanismu přes josefinismus až do 19. století nebo třeba z dějin nezdaru církevní unie mohou přinést požadovanou odpověď po proměnách teologického myšlení, si Ines Luftová nepřipouští. Vychází z teze, že odborný historický text je především odrazem celkového autorova myšlení. A ve Winterově případě to prý platilo ještě více než u jiných autorů. Podle ní si Winter nevytvářel dostatečný odstup od zkoumané látky a „[sich] häufig spiegelte in den Protagonisten seiner Texte“ (s. 181). Tento přístup, který stručně řečeno říká, že Winter při psaní o historických postavách stále psal především o sobě, sice umožnil analýzu jeho náboženského myšlení také v odborných textech, jednostranným důrazem na důležitost autora však byla opomenuta diskurzivní povaha každého textu. A diskurzem, z něhož Winterovy texty vyrůstají, se autorka opravdu nezabývá.

Výklad na několika místech také prozrazuje, že autorka přiznává psychologickému založení Winterovy osobnosti velkou interpretační důležitost. Wintera zkoumá především jako katolického intelektuála a kněze, jenž se stal význam-

nou postavou nejmladší generace meziválečného katolicismu v Československu a jehož ideály se hluboce vtiskly do myšlení a jednání nejméně jedné generace sudetoněmeckých katolíků. Tento kněz se však jako „ungewöhnlich ehrgeiziger, häufig getriebener und immer zielstrebigere Mensch“ (s. 159) na přelomu 30. a 40. let rozhodl opustit teologickou službu, odhodlal se oženit a sloužil jako historik nejprve režimu a ideologii nacionálního socialismu a po válce režimu a ideologii komunismu. Jde o příběh katolického kněze, který se stále více odkláněl od katolického dogmatu a ve svém poslání nakonec zklamal do značné míry právě kvůli svým charakterovým vlastnostem. Autorka nepatří k těm autorům, kteří píšou biografii jako apologii toho, o kom vypráví. Knihu lze naopak s povděkem číst také jako kritický komentář k Winterově dvoudílné autobiografii. Její sklon uchylovat se k intuitivně psychologickému hodnocení ji však vede z metodologického hlediska na vratkou půdu. Předmět jejího zájmu je vykreslován jako nadaný a charismatický člověk, jako osoba sebestředná, kariéristická, vysoce ambiciózní, vypočítavá, netolerantní, případně chytivá a manipulativní vůči svým bližním (na s. 1376 charakterizuje Wintera jako „in seiner Natur eher ängstliche und meist strategische“ osobnost, na s. 262 je citována ústní vzpomínka jedné vzdálené pamětnice z Maurachu z roku 2004, že děti prý měla opravdu ráda jejich vychovatelka). V těchto hodnoceních nejsou očividné rozpory a možná, že takový Winter opravdu byl, ale to historik jen těžko může opravdu vědět a většinou z analýzy vylučuje tvrzení, která nejsou dostatečně podložena kritickým vyhodnocením pramenů. Celek psychologizujících poznámek o charakterových vlastnostech hrdiny tak – jistě nezáměrně – vytváří jeden z výrazných faktorů celé interpretace. Současně však nekonvenční zájem o osobnostní rysy předmětu zkoumání umožnil autorce vstoupit také do privátních, ba až intimních sfér života (například rozbor chování Wintera v době smrti jeho nejbližších), tedy do míst, kam se historik obvykle neodvažuje, pokud nestuduje kolektivní sociálně-antropologické fenomény. Intimní sféru historická biografika často z různých důvodů opomíjí, autorka svůj odvážný krok zdůvodnila tím, že v podstatě jen rozšiřovala otázku po Winterově vztahu k religiozité ve veřejném životě také o to, jaká byla jeho náboženské praxe v soukromém životě.

Čtenář, který očekává ucelený životopis katolického učenice a historika, brzy pochopí, že primární teologicko-historická perspektiva i metoda textové analýzy usměrnila zkoumání jen na jeden – byť velmi důležitý – aspekt Winterovy činnosti. Jako historik zůstal Winter skryt ve stínu Wintera teologa. Jeho odborná historická produkce, o jejímž ohromujícím rozsahu v knize nalezl nejúplnější bibliografický seznam jím publikovaných prací, proto nebyla zasazena do širšího dobového kontextu intelektuálního vývoje a vývoje historické vědy. Předmětem výzkumu se nestalo ani Winterovo zapojení do institučních a komunikačních sítí

jiných než katolických organizací. Autorka ponechává stranou otázku, jaké místo zaujaly Winterovy práce a jeho „duchově historická“ metoda ve vývoji soudobého českého, německého nebo evropského dějepisce, jak jeho výzkumy hodnotit v kontextu výmarského a nacionálněsocialistického „východního bádání“ (Ostforschung) nebo později v marxistickém, resp. marx-leninském dějepisce v NDR. Jen náznakem – evidováním recenzí – sleduje autorka recepci Winterových interpretací v dobové odborné veřejnosti. Přitom některé Winterovy interpretace vyvolaly značně bouřlivé debaty (například ohledně interpretace josefinismu). Mimo pozornost kupodivu zůstaly i některé důležité souvislosti související se Staffelsteinem. Například výzkumné cesty ve 20. letech na Slovensko a na Podkarpatskou Rus za poznáním stavu tamějších německých osídlení, které postavil Ingo Haar – podle mého názoru ne zcela právem – do přímé souvislosti se zrodem německou revizionistickou politikou značně zneužívaného výzkumu německých menšin ve východní Evropě, jsou zmíněny jen okrajově.

To vše jsou ale výtky poněkud nespravedlivé, protože autorčino tázání bylo jiné. Ale i z hlediska zvolené teologicko-historické perspektivy se zdá, že autorčina koncentrace pouze na analýzu Winterových textů nedovolila odpovědět na řadu otázek. Její pečlivá analýza vypovídá především o jejich autorovi a čtenář neznalý dobového teologického kontextu bude nutně tápat při snaze porozumět Winterem používaným pojmům. Například se nedozví, zda byla meziválečná nacionalizace mladých sudetoněmeckých katolíků běžným nebo výjimečným fenoménem ve srovnání s poměry v československém, rakouském nebo říšskoněmeckém katolicismu. Bez autorčiny odpovědi si bude klást otázku, zda lze srovnávat inklinaci nejmladších sudetoněmeckých generací k nacionálnímu socialismu s vývojem probíhajícím v říšskoněmeckém katolicismu a především protestantismu (například s nacionálněsocialistickým hnutím Deutsche Christen). Obsáhlá a v mnoha ohledech objevná kniha se tak i v hlavním tématu svého tázání zastavila před cílem. Biografický základ je podrobný a až na marginálie faktograficky spolehlivý a stane se bezpochyby pevným stavebním kamenem dalšího výzkumu. Na portrét Wintera jako historika a také na bližší ukotvení Winterova reformně katolického přístupu v širším kontextu dobové katolické teologie si ale čtenář ještě bude muset počkat.

Jiří Němec